

РОЛЯ БАНКАЎ У ПАДТРЫМЦЫ ПАМЕСТНАГА ДВАРАЊСТВА У БЕЛАРУСІ (ДРУГАЯ ПАЛОВА XIX – ПАЧАТАК XX СТ.)

*В.А. Тарасевіч, магістр гіст. навук, БДПУ
навуц. ру. – А.П. Жытко, докт. гіст. навук, праф., БДПУ*

У дарэформенныя гады для арганізацыі сельскагаспадарчай вытворчасці памешчыкі маглі абыходзіцца без атрымання крэдытаў. У часы прыгон, пры наяўнасці бясплатнай працы сялян, іх рабочай жывёлы і прылад працы можна было абыходзіцца і без грашовых уліванняў у гаспадарку з боку памешчыкаў. Гэта, аднак, не азначала, што дваране не закладвалі сваіх прыгонных у крэдытных установах для атрымання грашовых сродкаў. Напярэдадні рэформы толькі памешчыкі

Віцебскай, Мінскай і Магілёўскай губерняў мелі доўг звыш 31 млн руб. Але гэтыя сродкі пайшлі ў асноўным на невытворчыя патрэбы [1, с. 235].

У перыяд капіталізму памешчык не мог абыйсціся без найму (за грошы ці яким-небудзь іншым чынам) работнікаў, абзавядзення рабочай жывёлай і прыладамі працы. Сезонны цыкл сельскагаспадарчай вытворчасці вымагаў доўгатэрміновага крэдыту.

Прыватная зямельная ўласнасць у Беларусі звычайна закладвалася ў аддзяленнях наступных банкаў: Дзяржаўнага дваранскага зямельнага банка, Сялянскага пазямельнага банка і акцыянерных зямельных банкаў — Тульска-Пецяярбургскага, Маскоўскага і Віленскага.

З 1886 г. у Беларусі распачалі сваю дзейнасць аддзяленні Дзяржаўнага дваранскага зямельнага банка. Гэта быў саслоўны банк. Яго мэта — падтрымка дваранскага землеўладання праз прадстаўленне доўгатэрміновых (да 66,5 гадоў) пазык пад заклад зямельнай маёмасці. Звычайна пазыкі складалі 50—60 % ад кошту закладзенай зямлі. Яны выдаваліся пад 6 % гадавых суму з якіх пазычальнік павінен быў уносіць 2 разы на год. У выпадку невыплаты па працэнтах закладзеная зямля прадавалася банкам іншым асобам, каб спагнаць пазыку і працэнтаў за ёй.

Такім чынам, банк дзейнічаў па тых жа правілах, што і ўсякая крэдытная ўстанова. Іншае справа, што яна была дзяржаўная і саслоўная. Акрамя спадчынных дваран, закладзі зямлю тут не маглі прадстаўнікі іншых саслоўяў. Асаблівае гэтага банка было і тое, што ў Беларусі і Літве, на Правабярэжнай Украіне права на атрыманне пазык не мелі дваране-католікі. Гэта быў своеасаблівы працяг дыскрымінацыйнай палітыкі царызму ў адносінах да вышэйшага саслоўя каталіцкага веравызнання. Таму, хаця Беларусь займала 2-е месца ў Расійскай імперыі па колькасці дваранскага землеўладання, аперацыі банка тут былі ў некалькі разоў меншымі ў параўнанні з унутранымі губернямі імперыі. Так, за 1886—1900 г. банк выдаў пазык дваранам Еўрапейскай Расіі на 978,9 млн руб. пад заклад 28,2 млн дзесяцін [2, с. 118].

У 5 беларускіх губернях на 1 студзеня 1898 г. гэтыя сумы складаліся з 1066 тыс дзес. з камінальнай сумай у 21839,4 тыс руб [3, с. 6-11]. На 1 студзеня 1904 г. колькасць закладзенай зямлі павялічылася амаль на 500 тыс дзес. склаўшы 1504 тыс дзес. На 1 студзеня 1915 г. залог зямлі быў прыкладна такім жа — 1500 тыс дзес. [4, с.128]. Стабілізацыя была выклікана тым, што ў 1906—1908 гг. вышэйшае саслоўе не пачулася закладаць свае землі ў Дваранскім банку, таму што з 21 сакавіка 1906 г. банк пачаў выдаваць пазыкі не грашчыма, а закладнымі лістамі. Акрамя гэтага, закладзеная дваранскія землі, купленыя сялянамі, з 3 лістапада 1905 г. пераводзіліся на рахунак Сялянскага пазямельнага банка [5, с.78].

Разам з тым на рукі дваранам выдавалі толькі частку грошай, якія налічваліся за закладзеныя землі. У прыватнасці, на 1 студзеня 1897 г. пазычальнікам належала атрымаць 7417 тыс руб. Але з гэтай сумы банкам было вылічана 5801 тыс руб. для разлікаў з іншымі крэдытнымі ўстановамі, дзе напярэдне дваранамі былі атрыманы пазыкі. Такім чынам, толькі 1557 тыс руб., ці 21,0 % было выдадзена пазычальнікам [6, с. 235]. Гэтыя даныя сведчаць аб тым, што закладваліся ў асноўным мяшчэнткі, якія ўжо былі закладзены ў іншых крэдытных установах. Хаця сельская гаспадарка ў рэальных умовах не можа існаваць без крэдытаў, улічваючы яе сезонны характар, аднак Дваранскі банк хутчэй імкнуўся ўраўнаважыць дваранскае землеўладанне ад пераходу яго да іншых саслоўяў, чым фінансаванне сельскагаспадарчую вытворчасць.

Акрамя гэтага, банк адраджаў інтарэсы сярэдняга і буйнога дваранскага землеўладання. Па статуту банк мог браць у заклад такую колькасць зямлі, пазыка з якой павінна складаць не менш 1 тыс руб., г. зн. што закладзенага маёнтка не мог быць меншым за 2 тыс руб. Сярэдні памер закладзенай зямлі ў канцы XIX ст. склаў 1734,2 дзес. З паступовым драбленнем латыфундый, а таксама з тым, што набыццём звыш зямельная плошча закладвалася, і з павышэннем кошту зямлі, сярэдні памер закладзеных маёмасцей памяншаўся. На 1 студзеня 1904 г. ён склаў 1280,7 дзес., а на 1 студзеня 1915 г. — 1003,3 дзес. Асабліва буйныя латыфундыі закладваліся ў Мінскай губ., сярэдні памер якіх пераўзыходзіў паказчык іншых беларускіх губерняў у 2,7 разы [4, с. 128].

Першапачаткова паслугамі банка карысталіся выключна спадчынныя дваране. Праз 10 гадоў яго дзейнасці толькі 0,5 % закладзенай зямлі прыпадала на асоб не з вышэйшага саслоўя [6, с. 325]. У 1914 г. іх доля павялічылася да 1/3. Гэта былі прадстаўнікі ўсіх іншых саслоўяў, акрамя сялян. Пры продажы дваранамі закладзеных у банку маёнткаў іх даўгі пераводзіліся на новых уладальнікаў [7, с. 236]. Такім чынам, банк, які ствараўся з мэтай падтрымкі землеўладання спадчынных дваран, паступова пераўтвараўся ў бессаслоўны. Зямля, як аб'ект куплі-продажу, не лісвалася ў саслоўныя межы. Яна пераходзіла ў рукі тых, хто быў больш прад-прымальны, значна імачна моцны.

У Дваранскім банку закладвалася зямля толькі правасплаўнымі дваранамі і лютэранамі. Дваране-католікі карысталіся паслугамі акцыянерных банкаў. Аб гэтым сведчаць і статыстычныя даныя. Так, на 1 студзеня 1904 г. у 5 беларускіх губернях у Дваранскім банку было закладзена ад 16,6 % прыватнага землеўладання ў Віленскай губ. да 28,0 % — у Віцебскай губ. У цэлым жа ў краі на долю Дваранскага банка прыходзілася 20,7 % закладзеных зямель, Сялянскага банка — 11,1 %, а астатнія 68,2 % — на акцыянерныя зямельныя банкі [8, с. 49, 51].

Сярод акцыянерных зямельных банкаў найбольшыя аперацыі ажыццяўляў Віленскі банк, які быў заснаваны ў 1872 г. акцыянерамі — вядомымі зямельнымі латыфундыстамі графамі М. Зубавым, А. Платарам, князем П. Вітгенштэйнам і іншымі. На пачатку XX ст. па аб'ёму аперацый банкі выйшаў на другое месца, пасля Маскоўскага, сярод акцыянерных зямельных банкаў імперыі [9, с. 3]. У 1905 г. у Віленскім банку было закладзена 3713 тыс дзес. зямлі, альбо 48,5 % ад усяго зямельнага ўдзела ў банках прыватнай зямлі 5 паўночна-заходніх губерняў. Сума закладзенай зямельнай маёмасцей складала 79374 тыс руб., ці 44,1 %. У той жа час у Маскоўскім і Тульскім, а таксама Пецярбургскім акцыянерных банках было закладзена 1311 тыс дзес. на суму 32041 тыс руб. [9, с. 4, 5].

З сярэдзіны 80-х гадоў, калі распачалі сваю дзейнасць Сялянскі і Дваранскі прыватныя банкі, заклад зямлі прыватнымі асобамі прыняў устойлівую тэндэнцыю росту. Асабліва гэта тычылася Мінскай губ., дзе ў 1896 г. працэнт закладзенай быў роўны 59,0 % [4, с. 128]. Та адноснай колькасці закладзенай дваранскай зямлі Мінская губ. выйшла на другое месца пасля Казарынаслаўскай губ. [10, с. 232]. У 1885 г. у 5 беларускіх губернях было закладзена 27,3 % прыватнага землеўладання, а ў 1894 г. — 50,2 %. Пачынаючы з гэтага года, сярэднія штогадовыя тэмпы прыняцця ў залог зямлі ўсімі крэдытнымі ўстановамі паступова пачалі скарачацца. Калі ў 1863 да 1885 г. штогод у сярэднім закладвалася 1,2 % прыватнага землеўладання, то з 1885 г. да 1894 г. — 2,1, а з 1894 да 1904 г. — толькі 0,7 %. На 1 студзеня 1905 г. у банках было закладзена 7530 тыс дзес. зямлі прыватнага сектара, што складала 57,6 %. Та ў 50 губернях Еўрапейскай Расіі гэты паказчык быў крыху меншы — 50,3 % [11, с. 24, 28].

Як бачым, большасць зямель закладвалася з сярэдзіны 80-х да сярэдзіны 90-х гадоў, на якія прыпадае час аграрнага крызісу, а таксама пераарыентацыі з зернявой гаспадаркі на мяса-малочную жывёлагадоўлю, што патрабавала значных фінансавых сродкаў.

Літаратура

1. Россия. Полное географическое описание нашего отечества: Настольная и дорожная книга для русских людей [В 19-ти т.] / Верхнее Поднепровье и Белоруссия: [Смоленская, Могилевская, Витебская и Минская губ.] / Сост. В. П. Сомов, М. В. Довнар-Запольский, Д. З. Шендрик [и др.]. — СПб.: А. Ф. Девриен, 1905. — Т. IX. — 620 с.
2. Анфимов, А. М. Крупное помещичье хозяйство Европейской России. / А.М. Анфимов. — М.: Наука, 1969. — 402 с.
3. Отчет Государственного дворянского земельного банка за 1897 г. — СПб.: Тип. Гос. банка, 1899. — 218 с.
4. Жытко, А.П. Дваранства Беларусі перыяду капіталізму. 1861-1914 гг. / А.П. Жытко. — Мінск: БДПУ, 2003. — 233 г.
5. Отчет Государственного дворянского земельного банка за 1908 г. — СПб.: Тип. Гос. банка, 1909. — 212 с.
6. Отчет Государственного дворянского земельного банка за 1896 год. — СПб.: Тип. Гос. банка, 1899. — 328 с.
7. Отчет Государственного дворянского земельного банка за 1914 год. — СПб.: Тип. Гос. банка, 1915. — 240 с.
8. Статистические сведения по земельному вопросу в Европейской России. — СПб., 1906. — С. 39-41; Дядиченко, А., Чермак, Л. Статистический справочник. Вып. 1. Население и землевладение России по губерниям и сравнительные данные по некоторым Европейским государствам. / А. Дядиченко, Л. Чермак. — СПб., 1914. — С. 49, 51.
9. Отчет по ревизии Виленского земельного банка. — СПб., 1909. — 64 с.
10. Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Адрес-календарь Российской империи. — СПб.: А. С. Суворин, 1901. — Т. 3. — 381 с.
11. Временник Центрального статистического комитета. № 2. 1888. — СПб., 1888. С. 19-20; Статистика долгосрочного кредита в России. 1894. Вып. 3. — СПб., 1895. С. 24-28;